

Anaýasso

Category: Kitapcy, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Anaýasso ANAYASSO

Onuň ady Samuel Batto Sfez – Tunisde jöhit jemagatynyň öňbaşçysy Nessim Şamamanyň sürüjisi bolup işläň ýaş tunisli jöhit...

1857-nji ýylyň 24-nji iýun günü ol awtoulag heläkçiliginde bir musulman ýigidini öldürdi. Turan dawada Sfeziň yslam dinine agzyndan gelen hapa-paýys sözleri diýmegi wakany hasam ulaltdy.

Jöhit jemagaty Sfeziň jogapkärçilikden boşadylmagy üçin ep-esli pul hödürledi. Ýöne Sfez ölüm jezasyna höküm edildi.

Şamama şondan iki ýyl öň tagtda oturan we jöhitlere gönükdirilen gysyşlary ýatyran Muhammet ibn el-Hüseýinden kömek sorady. Galyberse-de, Şamama patyşanyň hazynasyna jogapkär emeldardy.

Jöhit ýazylganlygyna ýol berendigi üçin öňem nägilelikleriň döremegine sebäp bolan Muhammet halk köpçüliginiň berjek garşylygyndan çekindi.

Şamama bu gezek fransuz konsuly Leon Roşes, iňlis konsuly Riçard Wud dagylara ýüz tutdy. Waka ýewropa habar beriş serişdeleriniň diline düşdi.

Gysyşlaryň artmagyndan çekinen Muhammet ölüm jezasyny hakyndaky permana gol çekdi. Sfez kellesi kesilip jezalandyryldy. Halkyň gahar-gazaby ýetjek derejesine ýetip dynypdy welin, hatda Sfez jaýlamak üçin jöhit jynazasynyň geçirilmegine-de rugsat

berilmedi...

Bu pajygaly waka Tunisde düýpli üýtgeşmeleriň bolup geçmegine sebäp boldy:

• DOKUZ SÖWEŞ GÄMISI

1856-njy ýylyň 18-nji fewraly.

Osmanly hökümeti gaýrymüslimlere (musulman däl halklara) täze hak-hukuklar berýän «Hatt-ı Hümayun» («Islahat» permany) kanunnamasyny kabul etdi.

Ispaniýanyň golastyndaky Tunise osmanlynyň birinji girişi 1534-nji ýylda Barbaros Haýretdin paşanyň ýolbaşçylygynda boldy. Wagtyň geçmegi bilen osmanly dolandyryş mehanizminiň gowşamagy netijesinde Tunis awtonom ygtyýarlyga eýe boldy...

Sfez wakasyndan soň fransuzlar gaýrymüslimlere niýetlenen birnäçe üýtgeşmeleri girizdirmek üçin Tunise dokuz söweş gämisini ugratdy.

1857-nji ýylyň 10-njy sentýabrynda Tunis “Ahd al-Aman” diýip atlandyrlan «ynamdarlyk kasamyny» kabul edip, gaýrymüslimleri öz sudlarynda jogapkärçilige çekmek, ýerine ýetirilýän jizýe salgydyny ýatyrmak we daşary ýurtlylara ýer almak, dürli önümçilik kärhanalaryny işletmek ýaly hak-hukuklara idin berdi.

1861-nji ýylyň 29-njy ýanwarynda “Kanunü’ d döwle” diýilýän 114 maddalyk ilkinji Tunis Konstitusiyasy güýje girdi. Bu kanun arap ýurtlarynyň arasynda birinji kabul edilen konstitusiyadyr...

Emma Konstitusiyanyň düzgünleri ýerine ýetirilmän galdy. Deňgyraňly salgyt sistemasynyň girizilmeginden döwlet derejesindäki saýlawlarda hileli oýunlaryň edilmegi ýaly birgiden nogsanlyklar tolgunşyklaryň döremegine getirdi. Netijede 1864-nji ýylda Konstitusiýa ýatyryldy...

• KAGYZ ÝÜZÜNDE

1881-nji ýyl.

Fransiýa tunisli taýpanyň öz golastyndaky Alžire çozandygyny bahanalap Tunisi basyp aldy.

Yzysüre... «Hassa adam» – Osmanly Tunisdäki ähli agalyk ediji

hak-hukuklaryndan el çekýändigini mälim etdi.

Tunisiň ýetmiş bäş ýyla çekjek kolonial döwri başlady. «Hökmany suratda Konstitusiýa» diýip tutduran Fransiýa Tunisde şondan soň ýeke gezegem Konstitusiýa sözünü agzamady! Tunisi fransuz generallary dolandyrdy. Olar fransuz okkupasiýasynyň yzysüre Tunisiň Konstitusiýasyny gaýtadan güýje girizmek maksady bilen toplanan «el-Hâdıra» hereketini, «Ýaş Tunis», «Dessur» partiýalaryny dargatdy.

«Dessur» partiýasynyň lideri Habib Burgiba on bir ýyllık göreşinden el çekmedi. Ahyrynda üstün çykdy. Ol 1956-njy ýylyň 20-nji martynda garaşsyzlygy jar eden Tunis respublikasynyň ilkinji prezidenti boldy.

Tunisiň täze Konstitusiýasy 1959-njy ýylda güýje girdi. 78 maddadan ybarat konstitusiýanyň birinji maddasynda özygtyýarly, garaşsyz Tunisiň «Wekiller mejlisi», «General mejlisi» diýip atlandyrylan iki mejlisli respublikadygy nygtalýar.

Gynansak-da, ýene awtoritar regime guruldy – partiýa-döwlet birleşmesi bolup geçdi we partiýa döwletiň ähli edaralarynda wekilçilik etmäge başlady. Kommunistik partiýa ýaly partiýalaryň işi gadagan edildi.

Şeýle-de, 1974-nji ýylyň 27-nji ýanwarynda Burgiba ömürlük prezident diýlip yglan edildi!

1987-nji ýylda Burgibany gandöküşiksiz agdarlyşyk arkaly agdaran premýer-ministr Zeýnel Abidin bin Aly-da awtoritarizmi dowam etdirdi. 1988-nji ýylyň 12-nji iýulynda, 1999-njy ýylyň 29-njy iýunynda, 2002-nji ýylyň 1-nji iýunynda, 2003-nji ýylyň 13-nji maýynda, 2008-nji ýylyň 28-nji iýunynda häkimiýetiniň dowamlylygyny üpjün etmek üçin Konstitusiýa üýtgeşmeler girizdi. Bu üýtgeşmeler onuň häkimiýetiň soňunyň gelmegini togtadyp bilmedi – 2011-nji ýylyň 14-nji ýanwarynda Zeýnel Abidin Tunisden gaçyp gitdi.

Tunis rewolýusiýasyndan soň 146 maddalyk konstitusiýa 2014-nji ýylyň 26-njy ýanwarynda güýje girdi we bu konstitusiýany taýýarlamaga gatnaşan Tunis Konstitusion hukugy jemgyýetiniň başlygy Kaýs Said prezidentlige saýlandy. Ynha, şul konstitusiýanam hut Kaýs Saidiň özi gümlema iberdi!

Ýagny...

Konstitisiýany ýaşadýan – kagyz ýüzündäki owadan sözli maddalar däl-de, durmuşyň hut özüdür!

Täze Konstitusiýany taýýarlap ýören AKP-MHP munuň parhyny bilýändir diýip umyt edýärim.

Selda Bagjanyň aýdymyndaky «Anaýasso» bilen Anaýasamyzyň (Konstitusiýamyzyň) arasyndaky tapawudy bilmek gerek...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 29.07.2021. Publisistika